

Kaj je prav

Človeške potrebe – Zadovoljevanje potreb –
Pravilna in napačna dejanja – Dobre in slabe
posledice – Osebno in splošno dobro – Vest in
razum – Svoboda in prisila – Ukazi in pravo – Kako
živeti

*Življenje kar naprej od nas zahteva, da delujemo
tako ali drugače. Nekatera dejanja se nam zdijo
"pravilna", druga ne. Kakšna dejanja so pravilna?
Ali jih naj izberemo? Ali sploh imamo svobodo
izbire, ko pa smo vezani z zakonitostmi sveta?*

Človeške potrebe

Bivalne potrebe	Ljudje za življenje potrebujemo zrak, vodo in hrano, v mrzlem podnebju pa še obleko in zaklonišče. Če teh <i>bivalnih potreb</i> ne uspemo zadovoljiti, trpimo in umremo.
Družabne potrebe	Človek je družabno bitje; samemu mu ni dobro biti. Pri drugih ljudeh išče družbo, spolnost, ljubezen, prijateljstvo, priznanje in še kaj. To so njegove <i>družabne potrebe</i> . Če je človek glede njih prikrajšan, sicer ne umre, ampak le bolj ali manj trpi.
Nasprotne in podporne potrebe	Ko človek diha zrak, nič ne škoduje drugim ljudem. Prav tako je s pitjem vode, kadar je dovolj. Pri hranjenju pa je ponekod že drugače: kadar hrane ni dovolj, ljudje tekmujejo zanjo. Kar nekdo poje, umanjka drugemu. Rekli bomo, da si dve potrebi po hrani <i>nasprotujeta</i> . Drugače je, na primer, z dvema potrebama po druženju: ti se medsebojno <i>podpirata</i> . Nasploh velja, da človek, živeč v družbi, pri zadovoljevanju svojih potreb vpliva na zadovoljevanje potreb drugih ljudi, to je

na njihovo življenje, na tri načine: nevtravno, škodljivo ali ugodno. Zadovoljevanje potreb tako prinaša več ali manj *ugodja* in *trpljenja* in oboje se porazdeli med udeležence na tak ali drugačen način.

Zadovoljevanje potreb

- Samooskrba** Brodolomec na samotnem otoku zmore – sicer stežka – zadovoljevati vse svoje bivalne potrebe. Nabira užitne rastline in lovi divje živali. Obleko si dela iz drevesnega ličja in živalskih kož. Je nabiralec in lovec, morda celo poljedelec in živinorejec. V vsakem primeru je tudi rokodelec. Ker živi sam, njegove potrebe ne prihajajo navzkriž s potrebami drugih ljudi.
- Sodelovanje** Če morje naplavi na otok še enega nesrečneža, si morata oba brodolomca nekako urediti skupno življenje. Sprva se najbrž *dogovorita*, da bosta živela pod isto streho in da bosta oba delala vse in si delila vse, pol na pol. Sčasoma si verjetno *delo razdelita* po zanimanju in sposobnosti: eden, na primer, skrbi za lov in drugi za njivo. Če začne prihajati med njima do večjih nesoglasij in nasprotij glede dela, delitve dobrin ali česa drugega, se morda sporazumno odločita, da bosta raje živela in delovala vsak na svojem delu otoka. Občasno se še naprej obiskujeta in si *pomagata* v morebitnih težavah. Če se kakšen brodolomec izkaže za bolj uspešnega v živinoreji in drugi v poljedelstvu, se lahko tudi domenita za *menjavo*: ti daš meni kozo in jaz tebi vrečo žita. Dokler sta oba zadovoljna z obstoječim načinom sobivanja in sodelovanja, lepo in prav.
- Izkoriščanje** Obdelovati žitno polje je težko. Kaj lahko se zgodi, da kakšen brodolomec zaradi suše,

neznanja ali lenobe ne pridela dovolj žita zase. Tedaj lahko računa na pomoč ali na menjavo s sosedom. Za to je seveda potrebna pripravljenost oziroma *soglasje* slednjega. Če tega ni, je prvemu na voljo več dodatnih poti.

Prvič, ponoči se skrivoma priplazi k sosеду in mu ukrade vrečo žita. Tako postane *tat*. Drugič, soseda uspe prepričati, da v zameno za žito sprejme (lažni) zdravilni prašek iz skorje posebnega drevesa, ki naj bi odpravljal veliko boleznj. Ali pa mu bo drugo leto vrnil dvakrat toliko žita, čeprav tega ne namerava. Tako postane *lažnivec* in *prevarant*. Tretjič, sosedu zagrozi, da mu bo zažgal hišo ali ga pretepel, če ne dobi žita. Če slednji ne popusti, poskuša morda svojo grožnjo uresničiti. Tako se pokaže kot *nasilnež* in *ropar*. Najbolj skrajni primer pa je, da soseda načrtno ubije in si prilasti vso njegovo lastnino. Tedaj postane *morilec*.

Kar velja za sobivanje dveh brodolomcev, velja s potrebnimi spremembami za sobivanje poljubne skupine ljudi, družbe.

Pravilna in napačna dejanja

Hvala in graja Ko opazujem dejanja obeh brodolomcev, čutim do nekaterih *grajo*, do drugih *hvalo* in do preostalih *ravnodušje*. Grajana dejanja so: kraja, prevara, rop in umor. Pohvalna dejanja pa so: pomoč sosеду v stiski ter upor proti nasilju. Vendar ni vse tako ostro razmejeno. Kraje recimo ne grajam, če je tat na smrt sestradan in če izmakne hlebec kruha bogatemu sosеду, ki mu noče pomagati. In pomoči ne hvalim tako zelo, če ni bila dana iz sočutja, marveč iz preračunljivosti, da bo sosed kasneje uslugo vrnil. Kakor grajam

in hvalim dejanja drugih, tako delam tudi s svojimi dejanji.

Občuteni prav Dejanja, ki jih grajam pri sebi in drugih, bom poimenoval *napačna*; tista, ki jih hvalim, *pravilna*; in ona, do katerih sem ravnodušen, *nevtralna*. To je definicija, kaj je prav in kaj narobe, *preko občutka* oziroma *preko vesti*. Ljudje se precej razlikujemo v tem, kaj osebno čutimo kot prav ali narobe. Za nekoga je prav, da tepe otroka, če se ta ne uči uspešno, in za drugega je to hudo narobe. Prav naj bi tudi bilo, da spita skupaj le moški in ženska, in narobe, če sta oba istega spola. Seznam tovrstnih razlik je neizčrpen.

Dobre in slabe posledice

Dobro in slabo Dejanja – svoja in drugih – ocenjujem tudi po tem, koliko ugodja in trpljenja povzročijo v meni in v drugih udeležencih. Več ko je ugodja in manj ko je trpljenja, bolj *dobre* imenujem posledice. Manj ugodja in več trpljenja pa proglasim za bolj *slabe* posledice. Ljudje smo praktično soglasni o tem, kaj so dobri in slabi občutki – končne posledice, ki jih doživljamo. Žeja, lakota, bolečina, žalost, skrb, strah in jeza, na primer, so vsem slabi in njihova odsotnost – spokojnost – ter veselje sta vsem dobra.

Razumni prav Pregled dejanj in njihovih posledic kaže, da večina ljudi v večini primerov kot pravilna čuti tista dejanja, za katera hkrati meni, da vodijo k dobrim posledicam zanje in za okolico, in za napačna ona, ki naj bi vodila k slabim. Razlikujejo se pa v tem, koga vse in v kakšni meri upoštevajo pri ocenjevanju posledic, ter kako pravilno ocenjujejo posledice. S tem je

vpeljan drugi način določevanja, kaj je prav in narobe, in sicer *preko posledic*. To je razumni prav. Medtem ko občuteni prav neposredno čutim, razumni prav ocenjujem s predstavljanjem in tehtanjem posledic.

Osebno in splošno dobro

- Družbeni prav Ljudje v družbi večinoma hlepijo po odlikovanju nad drugimi: v moči, bogastvu, videzu, znanju in raznih veščinah; vse to ocenjujejo kot dobro oziroma kot sredstvo, ki jim priskrbuje dobro, recimo priznanje in občudovanje. V enih ljudeh je bolj razvit ta, v drugih oni gon. Pri prizadevanjih za svojim ciljem trosijo ljudje v okolico dobro in slabo. Kadar človek trosi več dobrega kot slabega, bom rekel, da je njegovo ravnanje bolj *družbeno pravilno*, sicer bolj *družbeno napačno*. Uporaba moči lahko pripelje do zatiranja; kopičenje bogastva do revščine; pridobivanje in širjenje znanja pa je v glavnem koristno za vse.
- Sebični prav V družbi obstajajo ljudje, ki upoštevajo zgolj sebe in svoje občutke. Takšen človek si prizadeva za čim bolj prijetno lastno življenje, pri čemer se sploh ne ozira na to, kakšno trpljenje povzroča v okolici. V skrajnem primeru je celo njegovo dobro počutje odvisno od tega, da okolici prinaša trpljenje. Čuti in meni, da ne ravna nič narobe, ko druge vara, trpinči ali celo ubija. Njemu je prijetno, drugi pač ne štejejo. Na srečo so takšni brezobzirneži in nasilneži redki, vendar so zelo nevarni za okolico. Če se ta ne upre, bo trpela. Več ko je v družbi svobodoljubja in poguma zanj, manj bi moralo biti v njej trpljenja.
- Zmotni prav Ljudje dostikrat iz tega ali onega vzroka pripisujemo dejanjem zmotne posledice in zato

ravnamo narobe. Kdor meni, da šiba pomaga otroku pri učenju, bo čutil in menil, da ravna prav, ko ga tepe, čeravno je obema pri tem težko. Saj bo otrok vendarle pridobil več znanja, s tem boljšo službo ter prijetnejše življenje, zato so sedanje bolečine pač upravičene. In kdor meni, da čarovnice delajo točo, bo nemara imel za prav, da kakšno sežge na grmadi. Saj bo ubranil točo in ohranil pridelek ter od smrti zaradi lakote rešil mnogo otrok. Kaj je v primerjavi s tem trpljenje in smrt neke večje! Očitno je tudi neznanje – poleg brezobzirnosti in nasilja – pomemben vzrok za trpljenje. Več ko je v družbi resnicoljubja in znanja, manj bi moralo biti v njej trpljenja.

Vest in razum

Upor razuma Vest in razumska presoja posledic sta večinoma soglasni: občuteni prav se večinoma ujema z razumnim prav. Včasih se pa le zgodi, da človek kot pravilno čuti tako dejanje, za katero mu razmislek pravi, da vodi k slabim posledicam. Ali pa kot napačno dejanje čuti tisto, ki po razmisleku pravzaprav vodi k nevtralnim ali celo dobrim posledicam. Takrat rečem, da se vest in razum ne ujemata oziroma si nasprotujeta. Vest, na primer, graja, da ob petkih ješ meso, razum pa pravi, da to vendarle nima nobenih slabih posledic.

Vztrajnost vesti Zakaj se razum včasih upre vesti? Kar mi govori vest, je bilo določeno z mojo zgradbo ob rojstvu in z okoliščinami, skozi katere sem šel v življenju. Kolikšen je vpliv prvega in drugega, je težko reči. Vsekakor pa je obdobje prvih nekaj let življenja nadvse pomembno. Takrat sem bil majhen in šibek in drugi so se mi zdeli veliki in močni. Kar

so oni pohvalili ali pogrjali, se je močno vtisnilo vame kot prav ali narobe. Ostanke tega se danes kažejo kot vest. Glas vesti, to je v precejšnji meri grajajoči/hvaleči glas naših vzgojiteljev iz otroštva. Kakršni so bili oni, takšna je deloma naša vest. Ko človek doraste, začne ponavadi razmišljati s svojo glavo. Njegova razmišljanja o dobrem in slabem ter o pravilnem in napačnem se večinoma skladajo z mnenji njegovih vzgojiteljev. Kadar pa se ne, ga neizbežno čaka spopad med vestjo in razumom.

Pomiritev spora Nasprotje med vestjo in razumom je hudo neprijetno. Vest pravi to, razum ono, po kom se torej ravnati? Kako se znebiti neprijetnosti? Tole se zgodi. — Človek začuti takšno nelagodje pri premišljevanju, da s tem kar neha. — Ali pa človek prilagodi razmišljanje tako, da sovpade z vestjo. Bolj ko je bister in manj ko je dosleden, bolj mu to uspeva. — In končno: dosledni razum, oborožen z dovolj močnimi dokazi, zmaga in proglasi glas vesti za napačnega. Zmaga se kaže v tem, da začne človek slediti glasu razuma, čeprav vest še nekaj časa ugovarja. Slednjič utihne in nato spregovori z novim glasom. Vest se je spremenila.

Svoboda in prisila

Vzročnost Vsak dogodek v naravi ima svoj vzrok in enaki (podobni) vzroki imajo enake (podobne) posledice. To je zakon vzročnosti, ki je več kot obilno potrjen z izkustvom. Če ta zakon vzamem zares, moram priznati, da so tudi moja dejanja posledica nečesa. Česa? Zunanjih okoliščin in notranjega stanja, to je mojih občutkov, čustev, želja, nagonov, motivov, izkušenj, prepričanj,

značaja in še česa. Isti človek v enakem notranjem stanju, postavljen v enake zunanje okoliščine, naredi zmeraj enako.

Svoboda Recimo, da kakšen človek nima nobenih potreb in želja. Zanj bom rekel, da je popolnoma *svoboden*: nič ga ne sili, da karkoli naredi. Ko spokojno ležim v hladni senci na morski obali, napojen in sit, in na nič ne mislim, sem blizu tej svobodi. Žal pa bo kmalu in neusmiljeno končana, kakor hitro me bo kaj zmotilo in zahtevalo dejanje. Če ne drugega, bom postal lačen. Le mrtev človek je popolnoma in za zmeraj svoboden.

Prosta izbira Človek, v katerem se pojavi kakšna potreba ali želja, postane njen strežaj. Pri streženju svojim željam človek večinoma ne razmišlja, kaj naj naredi, ampak kar deluje. Če pa že razmišlja, to pomeni, da si predstavlja različne načine svojega delovanja. Rečem, da pregleduje različne *možnosti*. Prej ali slej se potem človek *odloči*: izmed predstavljenih možnosti *izbere* eno. Pred izbiro ima človek občutek, da lahko izbere katerokoli možnost, če se bo zanjo odločil; in po izbiri ima spet občutek, da bi se lahko odločil drugače. Ta občutek pa ni nič drugega kot zgolj predstava drugačne izbire. Človek se namreč moti: ni se mogel odločiti drugače, ker ga veže zakon vzročnosti. Njegova izbira/odločitev je bila povzročena z okoliščinami in njegovim stanjem. Človek nima *svobode izbiranja*.

Usoda Če že človek pri izbiri ni svoboden, pa imajo njegova izbrana dejanja vsekakor določene posledice, zanj in za druge. Ni torej vseeno, kaj izberem. Moja izbira vpliva na prihodnost mene

in drugih. Prihodnost ni predpisana neodvisno od moje izbire, marveč je z njo določena. V tem pomenu sem (so)ustvarjalec *usode*, svoje in drugih.

Ukazi in pravo

Ukazi Kadar želim/hočem, da kdo dela tako in ne drugače, mu *ukazujem*: "Pridi sem!" ali: "Daj mi kruh!" ali: "Ne ubijaj živali za lastno veselje!" Kakšen ukaz izdam oziroma ali ga sploh izdam ali ne, spet ne izbiram svobodno, marveč sem v to prisiljen. Imajo pa ukazi nedvomno vpliv na naslovnika: dostikrat jih *uboga*, včasih pač ne. Karkoli že naredi, pri tem ni svoboden. Seveda tudi drugi ukazujejo meni in tudi jaz glede odgovora nisem svoboden. In končno lahko ukazujem tudi sam sebi – hočem – ter pri tem nisem svoboden ne pri dajanju ne pri uboganju ukazov.

V ozadju ukazovanja zmeraj tiči napoved manjše ali večje grožnje: če ne boš delal tako, kot pravim, boš trpel. Ta napoved je navadno izražena z mimiko, občasno pa tudi besedno: če ne ...! Kdor je močan – zares ali zgolj v predstavi sosedov – ga bolj ubogajo. Poslušni in strahopetni ubogajo bolj kot svobodoljubni in pogumni. Kdor ni dovolj močan, se pa mora namesto k ukazovanju zateči k drugim sredstvom, recimo k *prošnjam* – vplivu na sočutje – ali *prepričevanju* – vplivu na razum. Oboje je manj uspešno od moči.

Zakoni V vsaki človeški družbi – najsibo to ladja piratov ali moderna država – vlada večje ali manjše soglasje o tem, kaj je prav in kaj narobe. Velike in pismene družbe ta mnenja tudi zapišejo v

obliki *zakonov*, to je ukazov, kaj je treba delati, in prepovedi, česa se ne sme početi, skupaj s *kaznimi*, ki pritičejo kršiteljem. Kakšni so zakoni, za koga veljajo, kdo jih postavlja, kdo preganja prestopnike in kako jih kaznuje, je od družbe do družbe različno. Rečemo, da imajo družbe različne *vladavine* prava. Skoraj zmeraj je tako, da tisti, ki vlada, poskrbi zase in za svoje podpornike, seveda na račun preostalih. Ob tem si tudi zmeraj pridržuje izključno pravico do uporabe sile.

Kadar veljajo za vse ljudi enaki zakoni – neodvisno od spola, rase, stanu in podobno – bom rekel, da je družba *formalno pravična*. Če to velja tudi za izvajanje zakonov in za naložene kazni, pa je še *dejansko pravična*. Zgodovina kaže, da je taka družba nedosegljiva. Pa tudi če bi bila, to še ne bi zagotavljalo, da bi bila tudi najboljša – da bi bila v njej skupna vsota dobrega nad slabim največja.

Kazni Če človek nima svobode ravnanja, kakšen smisel imajo potem hvala, graja ali celo kazen za njegova dejanja? Imajo. Niso namreč vsi ljudje enaki: eni so po dejanjih boljši od drugih. In tudi vesti, ki uravnavajo njihova dejanja, niso vse enake: spet so ene boljše od drugih. To je povsem dovolj za utemeljeno hvalo in grajo. Kar pa se kazni tiče, ima štiri glavne namene: *povračilo* storilcu za povzročeno trpljenje; *prevzgojo* storilca; *obrambo* družbe pred prihodnjimi dejanji storilca; in *svarilo* morebitnim storilcem. Povračilo ni razumsko utemeljeno, čeprav ga slepo želimo; o prevzgoji in svarilu ni dovolj znanega, koliko sploh delujeta; obramba družbe (dobrih ljudi) pa je še

kako upravičljiva. Večkratnega posiljevalca in morilca je zato najbolje hladnokrvno obesiti.

Kako živeti

Glavni nauki Ljudje so od nekdaj razmišljali in presojali o tem, kaj je pravilno/dobro življenje – tako posameznika kot družbe – in kako naj bi ga dosegli. Izoblikovali so naslednje glavne nauke, to je zbirke nasvetov in ukazov, ki naj bi nas, če jih ubogamo, približali cilju.

Absolutizem: Ne laži. Ne kradi. Ne prešuštuj. Ne muči. Ne ubijaj. Tako ravnaj ne glede na posledice.

Budizem: Življenje je trpljenje. Vzrok za trpljenje so želje. Izniči svoje želje in trpljenja ne bo več. Želje izničuješ predvsem s sedečo meditacijo, ko se osredotočaš na dihanje.

Stoicizem: Nekateri stvari so v tvoji oblasti in druge niso. Edino, kar je povsem tvoje, je odziv na zunanje vplive. Ostani miren v vseh okoliščinah. Sledi razumu. Prizadevaj si za vrline – pogum, pravičnost, modrost in zmernost. Če ne zmoreš več, ti je pot iz življenja vedno odprta.

Individualizem: Vsak je sebi najbližji. Delaj, kar te veseli. Pri tem ne škoduj drugim. Upri se nasilnim in pomagaj ubogim.

Humanizem: Vsi ljudje smo bratje. Delaj tako, da boš najbolj povečal družbeno dobro. Na račun večjega dobra v okolici – pri komerkoli – se odreci manjšega dobra pri sebi.

Osebna vodila Moja osebna vodila, do katerih čutim naklonjenost in jim poskušam slediti, so

mešanica individualizma in stoicizma. Takšna so:
Bodi miren. Pripravljaj se vnaprej. Sledi svojim
sanjam. Vsako stvar naredi tako preprosto, kot le
mogoče, vendar ne preprosteje. Ne delaj
drugemu, česar ne želiš sebi. Svoboda nima
cene.

Osebna vodila si človek sicer lahko postavi, ne
more pa si vsiliti naklonjenosti do njih. Ta mu je
deloma vrojena in deloma pridobljena. Tako je
tudi z menoj. Lahko rečem le naslednje: kadar
sem naštetim vodilom sledil, so bile posledice
večinoma dobre zame in za okolico. V
nasprotnem primeru so bile posledice v glavnem
slabe. Iz izkušnje zato sodim, da so se vodila
pokazala kot osebno in družbeno pravilna, in
pričakujem, da bo tako tudi vnaprej. Zadovoljen
sem z njimi. Ampak - ali ne velja podobno za
vsakogar?